

A.H. Huussen jr.

Het proces tegen Jacob Campo Weyerman (1739)

Begin 1739 werd de satiricus Jacob Campo Weyerman veroordeeld wegens smaad en chantage. Deze rechtszaak gebruikt A.H. Huussen als voorbeeld in de kwestie wat de overeenkomsten en verschillen zijn van bewijskracht en rechtsvinding door historicus en rechter. Hij vergelijkt daarbij de interpretaties van rechtshistoricus A.S. de Blécourt en cultuurhistoricus Carlo Ginzburg.

Inleiding

‘In den beginne was het Woord’. De macht van het woord is inderdaad groot, maar een machtswoord heeft pas effect als degene die het uitspreekt ook middelen van fysieke dwang tot zijn beschikking heeft. Anders is hij slechts een roepende in de woestijn. Naar loze woorden hoeft men niet te luisteren. Maar er is natuurlijk meer aan de hand; wij mensen laten ons soms ook wel zonder fysieke dwang overtuigen. Discussie kan ons ertoe brengen een stelling voor waar aan te nemen. Daar heeft de retorica haar kunstgrepen voor en de logica helpt soms een handje. Manipulatie? Vast en zeker, maar de luisteraars zijn er vaak vatbaar voor: zei Horatius al niet dat de wereld bedrogen wil worden?

De pessimist moet echter erkennen dat de mens in zijn - toegegeven: zeldzame - momenten van luciditeit toch bereid wordt gevonden *kritisch* te zijn, dat wil zeggen een onderscheid te maken, zo niet te ‘discrimineren’, tussen betere en slechtere standpunten, tussen waar en onwaar, tussen goed en kwaad. De mens is er nu eenmaal voor bestemd om oordelen te vellen: rationele en emotionele. Hij moet bovendien morele keuzes maken, met name over recht en onrecht: dáár zal het mij in deze bijdrage nu vooral om gaan. Om de chaos in zichzelf te bedwingen creëert de mens vaste regels en rituelen. Traditie is hem minstens zo lief als vernieuwing. Gezagsuitoefening en bereidheid tot gehoorzaamheid bevinden zich dus

in een precair evenwicht.¹

In samenlevingen die zo omvangrijk en gecompliceerd zijn dat één persoon niet in staat is de oude en nieuwe regels af te dwingen, wordt de toepassing ervan opgedragen aan instituties: een priestercollege, een gerechtshof, een kabinetsraad. In de Europese wereld, en haar mondiale dependenties, hebben de instituties zich tijdens de late Middeleeuwen en de Nieuwe Tijd ontwikkeld in monarchale staatsvormen (een paar uitzonderingen van verstrekkende betekenis daargelaten, zoals de Helvetische Bond, de Nederlandse Republiek en de Verenigde Staten). Deze staatsvormen waren doorgaans de basis voor nationale staten. De vorst was soeverein; hij gaf de wet en interpreteerde die zelf als hoogste rechter. Van scheiding der machten wilden de absolutistische vorsten niet weten.²

In een geordende, gepacificeerde samenleving worden geschillen tussen personen voorgelegd aan rechters die namens de vorst, of het volk, een billijk vonnis vellen. Onderling geweld of 'eigenrichting' is uitgebannen, althans verboden. De staat heeft de geweldstoepassing op de lange duur gemonopoliseerd.³ In de vroege Middeleeuwen, toen staat en overheid nog maar licht bewerktuigd waren (het ambtenarenapparaat was slechts van zeer geringe omvang), was er in de meeste gevallen nog geen sprake van een strafrechtstoepassing als publieke (overheids)taak.

De vrienden en magen (event. verwanten) van een zwaar verwond familielid moesten bij de rechter een klacht indienen tegen de vermoedelijke dader of diens verwanten. Zo stonden dan in een strafzaak twee 'partijen' tegenover elkaar alsof het een geding was over bijvoorbeeld een

1 Barrington Moore Jr., *Injustice. The social bases of obedience and revolt* (Londen 1978) en daarbij Dennis Smith, 'Morality and method in the work of Barrington Moore' in: *Theory and Society* 13 (1984), 151–176; Reinhard Bendix, *Kings or people. Power and the mandate to rule* (Berkeley enz. 1978). 'Door het volk gedragen, Koningschap en samenleving', themanummer van *Amsterdams Sociologisch Tijdschrift* 16:2 (1989).

2 Raoul C. van Caenegem, *Koningen en bureaucraten. Oorsprong en ontwikkeling van de hedendaagse staatsinstellingen* (Amsterdam en Brussel 1977).

3 Norbert Elias, *Über den Prozess der Zivilisation. Soziogenetische und psychogenetische Untersuchungen* 2 dln. 2e druk (Bern en München 1969) en daarbij o.a. Hermann Korte, *Über Norbert Elias. Das Werden eines Menschenwissenschaftlers* (Bern en München 1988) en Ralf Baumgart en Volker Eichener, *Norbert Elias zur Einführung* (Hamburg 1991).

grensscheiding of de uitvoering van een koopcontract.⁴

Pas in de loop van het eeuwenlange staatsvormingsproces heeft de overheid het straffen naar zich toegetrokken. Het strafproces is er anders uit gaan zien. In de tijd van het *ancien regime* was de grondtrek, in vele varianten, deze geworden: dat, al dan niet op aangifte van de burgers, door de overheid actie werd ondernomen tegenover diegene die verdacht werd van overtreding der strafwetten. Tegen de in voorarrest zittende of voortvluchtige verdachte werd door de officier van justitie namens de vorst (overheid) onderzoek gedaan. De schout of baljuw probeerde in dit vooronderzoek de criminele feiten vast te leggen en vooral een bekentenis van de verdachte los te peuten. Immers, de schuld van deze verdachte moest komen vast te staan opdat de rechter hem kon veroordelen als dader.⁵

In deze bijdrage zal ik aan de hand van een achttiende-eeuwse strafzaak tevens verschillende interpretaties laten zien die een rechtshistoricus, A.S. de Blécourt, en een cultuurhistoricus, Carlo Ginzburg, van bewijskracht en rechtsvinding door rechter en geschiedschrijver geven.

Strafzaak tegen Jacob Campo Weyerman

Ik geef een voorbeeld, gebaseerd op een onlangs gepubliceerde archiefbron. Het 'lijdend voorwerp' is J.C. Weyerman (1677-1747), toneel- en weekbladschrijver, schilder, kunsthandelaar, reiziger, biograaf van zijn tijdgenoten en chroniqueur van zijn tijd.⁶ Hij was een satiricus, een hekeldichter die zijn tijdgenoten op de hak nam. Geen wonder dat er velen waren die aan hem een hekel hadden. Sarcasme en spot sloegen gemakkelijk om in belediging, smaad en eerroof. Levend van pen en penseel dreef Weyermans onrustige geest hem steeds weer op weg. Altijd had hij geldgebrek, steeds zette hij nieuwe weekbladen op om geld te verdienen - het waren spectatoriale geschriften van de pittige soort waarin bij voorkeur andermans vuile was werd buiten gehangen. 'Humor' moest voor de

4 P. W. A. Immink, P. Sarolea ed., *La liberté et la peine. Etude sur la transformation de la liberté et sur le développement du droit pénal public en Occident avant le XIIe siècle* (Assen 1973).

5 Herman A. Diederiks en Arend H. Huussen Jr., 'Crime and punishment in the Dutch Republic (XVIII – XIX centuries)', *Recueils de la Société Jean Bodin pour l'Histoire comparative des Institutions* deel 57: *La peine Punishment, part 3. Europe depuis le XVIIIe siècle* (Brussel 1989) 133-159.

6 A.J. Hanou in zijn inleiding tot de heruitgave van Jacob Campo Weyerman, *De Naakte Waarheyd* (1737) (Amsterdam 1997; serie Abdera 3) i-xxiv (xvii).

gedupeerden de pil vergulden; het sensatiebeluste publiek bracht klinkende munt in het laadje.

Na zijn vijftigste ging Weyerman echt te ver. Vanwege zijn schulden trok hij zich terug in Vianen, één der asielpaatsen in het Hollands-Utrechtse grensgebied.⁷ Van daaruit bleef hij echter rondtrekken, pamfletten en blaadjes aan de man brengend. Weyerman wist echter geen maat te houden. Via stromannen liet hij bepaalde welgestelde lieden weten dat hij één en ander van hun liefdesleven of bestuurlijke handel en wandel wist en dat hij - tegen betaling - bereid was daarover *niet* te publiceren. Een mevrouw Plevier - Plezier zou toepasselijker zijn geweest - ging door de knieën voor de chantage. Maar Ds. Wilh. Hogerwaard stapte in 1735 naar de notaris en wist de

Portret van Jacob Campo Weyerman. Uit: *De satiricus Jacop Campo Weyerman, de luis in de pels van de Verlichting* (Den Haag 1987) omslag.

publikatie van Weyermans voorgenomen sleutelroman te voorkomen. En zo waren er nog een paar akkefietjes die ertoe leidden dat het Hof van Holland te Den Haag in 1736 besloot dat Weyerman zodra hij zich in Den Haag zou vertonen, door een deurwaarder voor den Hove gedagvaard moest worden, om hem te horen.⁸

Of Weyerman van deze resolutie op de hoogte was, weten wij niet; zeker is dat hij zich niet intoomde. Toen een Mr. Jan Blocquau, advocaat voor het Hof van Holland, Weyermans toorn opwekte schreef deze over de man een lelijk, beledigend stuk dat hij gebruikte om (vóór een eventuele

7 De asiolverlening in plaatsen als Vianen en het straks te noemen Culemborg wordt besproken door M.F. Gijswijt-Hofstra, *Wijkplaatsen voor vervolgd. Asielverlening in Culemborg, Vianen, Buren, Leerdam en Ysselstein van de 16e tot eind 18e eeuw* (Amsterdam 1984).

8 Over het Hof van Holland als strafrechtsprekend college: A.H. Huussen jr., 'De rechtspraak in strafzaken voor het Hof van Holland in het eerste kwart van de achttiende eeuw', *Holland, regionaal-historisch tijdschrift* 8:3 (juni 1976) 116-139 (themanummer 'Strafrecht en criminaliteit in de 18e eeuw').

publikatie) 'genoegdoening' van Mr. Jan te verkrijgen. Toen de advocaat daar niet op inging, publiceerde Weyerman zijn opstel in 1737 in zijn nieuwste blaadje, getiteld *De Naakte Waarheyd*. Mr. Jan Blocquau achtte zich in zijn eer en goede naam aangetast en beklagde zich bij het Hof van Holland.

Opnieuw nam het Hof, in november 1737, een resolutie tegen Weyerman, maar ditmaal ging het een stap verder en vaardigde het tegen hem een 'mandement crimineel' uit. Weyerman moest bij eerste gelegenheid wegens criminele feiten voor het Hof gedaagd worden. Met de uitvoering van de last belastten de rechters de Procureur-Generaal, die namens de overheid, uit hoofde van zijn ambt, optrad als eiser in criminele zaken. Het ging er nu maar om de boosdoener in de kraag te vatten.

De verdachte ontsprong de dans nog een jaar, maar hij maakte het intussen steeds bonter. Hij kreeg ruzie met Alexander le Roux, een burgemeester van Vianen, de stad die hem vrijgeleide had verleend, en maakte zich boos op de magistraat van een andere asielpaats: Culemborg. En natuurlijk luchtte Weyerman zijn hart in felle en beledigende pamfletten. Dat kon toen niet: je behoorde de wettige overheid niet zo grof aan te pakken. De magistraat van Culemborg ging in de tegenaanval en gelastte in september 1738 Weyerman te arresteren zodra hij weer in zijn rechtsgebied zou worden aangetroffen. Weyerman had te veel vijanden gemaakt en zijn schepen achter zich verbrand.

Achter de schermen werd op hoog niveau aan zijn arrestatie gewerkt. De Staten van Holland, de *bestuurlijke* overheid, vorderden van de magistraat van Vianen dat hij Weyerman bij de eerste gelegenheid zou oppakken en uitwijzen, dat wil zeggen uitleveren aan de Hollandse gerechtelijke autoriteiten. En zo geschiedde rond kerstmis 1738.

Hoor en wederhoor

Weyerman werd in voorarrest geplaatst op de Gevangenpoort in Den Haag, die al zovele fameuze delinquenten had geherbergd.⁹ Tweemaal werd Weyerman verhoord 'op artikelen': op 14 januari en op 6 en 7 april 1739. Ondertussen werden getuigen gehoord. Weyerman bekende de meeste ten laste gelegde 'feiten': het auteurschap van de beledigende 'fameuze libellen'

9 C.G. Calkoen, 'De Gevangenpoort of Voorpoort van den Hove' *Die Haghe. Bijdragen en Mededeelingen* ('s Gravenhage 1906) 1-24 2 (ook afzonderlijk als 'overdruk' uitgegeven).

en de afpersing en chantage. Zeker vijfmaal schreef Weyerman aan de advocaat-fiscaal (of Procureur Generaal) Mr. Jan Bisdom die de zaak instrueerde, als een toonbeeld van berouw smekend om clementie: zorg er alstublieft voor dat mij een verbanning wordt opgelegd en dat ik niet in een geestdodende gevangenschap hoef te blijven. Met deze smeekbede probeert Weyerman de advocaat-fiscaal te vermurwen:

Ik beken, en ik beken het met alle schuldige dankbaarheid, dat Haare Edelmoogenden aan mij, benevens meer andere weldaaden, een luchtig vertrek hebben gelieven te vergonnen; en echter is dat vertrek mij een gestadige treurkamer geweest. Een treurkamer waarin ik onophoudelijk mijne zonden, misdaaden, de dood van mijn geliefden jongsten zoon, de behoefte van mijne overwaarde vrouw en kinders en mijne lichhaamlijke zwakheden heb betreurt, ende noch dagelijks kom te betreuren. Den cipier kan getuygen dat hij mij nooit heeft gezien noch gesproken, als met betraande wangen. Niet dat mijn berouw een Kaïns berouw is geweest, welke zy: *Mijne misdaat is grooter dan dat zij vergeven worde*. Neen, Weledele gestrenge heer, ik ben van gevoelen dat indien er miljoenen Kaïns wierden gevonden, Gods barmhartigheid voldoende is om alle derzelve misdaaden te kunnen vergeeven. Ook is mijn berouw geen Achitophels nochte Judas berouw; also ik niettegenstaande mijne onbeschrijflijke zwaarmoedigheid nimmer de alderminste verzoeking heb gevoelt om mijn lijden te onderscheppen door een vrijwillige doot.

[...]

Vergeeft mij deeze digresie, Weledele gestrenge heer; ik ben overtuygt dat ik zondige tegens de welleevenheid. Doch aan wien zal ik mijn beklag doen, als aan Uw Weledele gestrenge? Ik zal mij dan spoeden tot het geene mij meer betreft; hier in bestaande dat ik mij nochmaals nederwerpe voor de voeten van Haare Edelmoogenden, en dezelve ootmoediglijk ende eerbiediglijk bidde en smeek van genadiglijk een eynde gelieven te maaken van mijn bedroefde omstandigheden. Gaave den almoogende God dat ik langs de barmhartigheid van Haare Edelmoogenden mogt worden gekonfineert binnen Vianen; ofte, indien die straffe niet voldoende is, te moogen worden gestraft met een bannissement: als wanneer ik mij met mijn vrouw en kind zou begeeven naar Engelant alwaar ik ben verzekert van mijn bestaan te kunnen vinden met mijn schilderkonst en pen, gelijk als ik voortijds heb gedaan gedurende acht jaaren.¹⁰

10 Rekwest d.d. 6 juli 1739 uitgegeven door K. Bostoen en A. Hanou *Geconfineert voor altoos. Stukken behorende bij het proces Jacob Campo Weyerman (1739), vermeerderd met een autobiografie* (Leiden 1997, Duivelschoekreeks, 7), 146-149

Volgens de procesrechtsregels van die tijd kreeg een bekende verdachte géén rechtsbijstand in de persoon van een advocaat: hij blééf voorwerp van onderzoek, in een zo genaamd inquisitoir proces - tenzij hij in 'submissie' werd ontvangen door het Hof. Misschien was Weyerman hier op uit, maar dan had hij zich bij *rekwest*, via zijn familie en door middel van een rechtskundig adviseur, aan het Hof, de rechtbank, moeten richten en niet tot de Advocaat-Fiscaal of de Procureur-Generaal, de vervolgende instantie.

Hoe dan ook, de Procureur-Generaal formuleerde zijn conclusie van eis, waarin hij heel wat delicten ten laste van Weyerman bracht:

Pro Fisco

De Procureur generaal van Holland, Zeeland en Vriesland R.O. Eysscher, contra Jacob Campo Weyerman, oud 61 jaren, geboren te Breda en laatst gewoonnd hebbende te Vianen; tegenwoordig gevangne op de Voorpoorte van dezen Hove.

Nadien de gevangne, zijnde van bestaan een schilder en schrijver, in verscheyde van de weekelijkse papieren en andere werkjes die hij zedert eenige jaren van tijd tot tijd geschreeven en uytgegeeven heeft, met een oogmerk dat personeel was, heeft geattaqueert en in het publyk geprostitueert diverse persoonen zo wel van meerder als minder aanzien en character, afschilderende eenige van dezelve even als of die de goddelooste en geabandonneerde menschen waren, ja zig niet abstinenceerende van aanteden geheele ordens en professien; nog zelfs van op de veragtelijkste wijze te behandelen en af te malen de burger overheden van zijne geboorteplaats mitsgaders steden en plaatsen aan of in deze provincie gelegen; dat hij daar en boven heeft gemaakt, en op hoop van daar voor beloond te zullen werden aan iemand heeft toegezonden een zeker gedigt, getitelt, *Enthusiasmus* etc., waar bij zekere voorname maatschappij dezer landen en der zelve handelingen op de kwaadaardigste en hatelijkste wijze werden beschreeven en te toon gesteld en teffens de justitie van dezen Hove op het sensibelste gedeshonoreert en gelastert werd; [...]¹¹

De Procureur Generaal vorderde een gevangenisstraf, maar liet de vaststelling van de duur daarvan over aan het Hof, een college van 12, bij name genoemde, rechters. De bewoordingen maken duidelijk dat de hoge rechters in het gewest Holland de ten laste gelegde feiten, geschraagd door Weyermans bekentenis, genoegzaam bewezen achtten: hij had zich dus schuldig gemaakt aan herhaalde overtredingen van de plakaten tegen

(citaat 147 en 148).

11 Conclusie van eis door Mr. J. Bisdorn, ongedateerd, ibidem, 189-191 (citaat 189).

Titelblad van *Sententie van den Hove van Holland*, waarin Weyermans vonnis gedrukt stond. Zie noot 12.

smaadschriften, en aan gevallen van chantage en afpersing. Dat vond men goed voor levenslange opsluiting in de Gevangenpoort.¹² Weyerman kon ook niet in appèl bij de Hoge Raad van Holland omdat hij een bekentenis had afgelegd.¹³ Het ritueel van het rechtsgeding tegen de strafwaardige Weyerman was hiermee ten einde. Er waren heel wat woorden aan besteed: anonieme afpersingsbrieven, notariële verklaringen, geschriften van Weyerman, briefwisselingen tussen autoriteiten, resoluties van rechterlijke instanties. Alles opgeslagen in een strafdossier.¹⁴

De kracht van de taal, de manipulatie der feiten, gevat in de woorden van de berouwvol schijnende delinquent Weyerman heeft tegenover de Procureur-Generaal en het Hof van Holland gefaald.

Zijn 'pen in gif gedoopt' kon kwaad noch goed meer doen in zijn eigen

12 Het vonnis is destijds gedrukt en in de verkoop gebracht: *Sententie van de Hove van Holland, tegens Jacob Campo Weyerman. Geprononceert den 22 July 1739* ('s Gravenhage 1739) in: W.P.C. Knuttel, *Catalogus der pamfletten-verzameling berustende in de Koninklijke Bibliotheek* ('s Gravenhage 1890-1920) nr. 17112. In 1995 werd er een fotografische herdruk van gemaakt, verzorgd door J. Bruggeman. Het vonnis is ook opgenomen in Bostoen en Hanou ed., *Geconfinieert voor altoos*, 154-160.

13 De beruchte bendeleider Jaco Muller, die de tortuur had doorstaan zonder te bekennen, kon destijds (1717-18) wel in appèl (van een vonnis van het Gerecht van Amsterdam) bij het Hof van Holland en bij de Hoge Raad. Dat baatte hem overigens niet veel, want het doodvonnis werd desondanks bevestigd, zie: Th.M.M. Mattheij ed., *Uitvoerig verhaal van alle feyten en schelmstukken, gepleegd door Jacob Frederik Muller, alias Jaco* [1731] (Muiderberg 1986) (Populaire teksten uit de late Republiek, 3).

14 Niet 'alles' is trouwens opgeslagen in het strafdossier tot welks uitgave Bostoen en Hanou (zie noot 10) zich hebben beperkt. De rest zou er uit andere archiefbestanden bij moeten worden gezocht: in de rest van het Hof-archief (correspondentie, resoluties en andere registers), van de Staten van Holland, van de magistraten van Vianen en Culemborg e.d.m.

zaak. De rechters waren onvermurwbaar – hun laatste woord was hard. Zij pasten de ergste vorm van preventieve censuur toe. In zijn ‘cel’ mocht Weyerman schrijven, maar wel gecontroleerd!

Na zijn dood in 1747 op de Gevangendoor werd de 70 jaar oud geworden Weyerman niet vergeten. Een andere veelschrijver en bajesklant F.L. Kersteman (1728- ca. 1792) publiceerde in 1756 (anoniem) zijn biografie: een specimen van een geromantiseerde criminele levensbeschrijving.¹⁵ Ruim twee eeuwen later hebben enkele enthousiaste neerlandici en historici de Stichting Jacob Campo Weyerman opgericht, die door haar vele activiteiten de naam van deze satiricus terecht meer bekendheid heeft gegeven.¹⁶

Rechter en historicus

Hoe komt de rechter tot zijn oordeel? Hij heeft rechtskennis nodig. Toen men na de Bataafse Revolutie in Friesland in 1796 met rechters zonder vakkennis uit de voeten dacht te kunnen, kwam men bedrogen uit: in 1797 moest men terugkomen op deze radicale omslag naar lekenrechters.¹⁷

De rechter heeft ook mensenkennis nodig en zal de regels der logica niet kunnen ontberen. In de procedure van de rechtsvinding neemt het *bewijs* natuurlijk een belangrijke plaats in. De ‘feiten’ moeten toch zeker gekend zijn!

Hier raken de methoden van (straf)rechter en historicus elkaar. Immers, de geschiedkundigen buigen zich ook regelmatig over processen uit het verleden en proberen zich een eigen oordeel te vormen over de rechtmatigheid en de billijkheid ervan. Ik noem maar de processen tegen

15 Rietje van Vliet ed., Franciscus Lievens Kersteman, *Zeldzaame levens-gevallen van J.C. Weyerman (1756)* (Leiden 1994) (Duivelshoekreeks, 1); vgl. A.H. Huussen jr., ‘Het leven van F.L. Kerstman (1792) – een autobiografie?’, *Feit en fictie in misdaadliteratuur (±1650-±1850)* (Amsterdam 1985), 57-68 en P.J. Buijnters, *Levens van beruchte personen. Over de criminele biografie in Nederland gedurende de 18e eeuw* (Utrecht 1980) (Kwart-Reeks, 2).

16 Behalve herdrukken van en studies over zijn werk geeft de Stichting ook een tijdschrift uit, *Mededelingen van de Stichting Jacob Campo Weyerman*, die thans hun 24ste jaargang beleven.

17 Peter Altena ed., Gerrit Paape, *Vrolijke Characterschetsen en De Knorrepot en de Menschenvriend [1797]* (Nijmegen 1999) en A.H. Huussen jr. *Veroordeeld in Friesland. Criminaliteitsbestrijding in de eeuw der Verlichting* (Leeuwarden 1994), 47-51.

Oldenbarnevelt en Hugo de Groot, Domela Nieuwenhuis, de gebroeders Hogerhuis, Mata Hari, Marinus van der Lubbe, Sacco en Vanzetti, Boecharin, Rykow en Jagoda en de zogenaamde oorlogsmisdadigers en landverraders. Maar zijn de methoden van de rechter en de historicus wel dezelfde? Ik poneer twee tegenovergestelde meningen: De Blécourt meende van wel, Ginzburg van niet.

In zijn Leidse rectorale diesrede stelde de oud-rechter en rechtshistoricus prof. A.S. de Blécourt in 1936 het probleem van 'Historisch en Juridisch Bewijs' aan de orde. Hij meende dat er principieel geen verschil is tussen historisch en juridisch bewijs van feiten - met name bij feiten waarbij iemands reputatie op het spel staat. De Blécourt (1873-1940) citeert zijn collega F.G. Scheltema:

Bewijzen in juridischen zin beteekent niet het leveren van logisch, wetenschappelijk bewijs. In de wetenschappen als de wiskunde en de wijsbegeerte verstaat men onder bewijzen het trekken van conclusies [...] zoodat 'twijfel aan de juistheid' er van 'is uitgesloten'. [...] 'Wanneer de rechter een bewijs van zeker feit geleverd acht, dan wil het niet zeggen, dat de rechter de onwrikbare overtuiging moet hebben verkregen, dat de feiten zóó en niet anders zijn geweest en kunnen zijn geweest'. Een dergelijk bewijs zou wel haast nimmer te leveren zijn. Bewijzen in procesrechtelijken zin 'beteekent dat de rechter een redelijke mate van zekerheid omtrent de te bewijzen feiten moet zijn verschaft; het beoogt niet logisch, maar maatschappelijk, conventioneel, historisch bewijs'.¹⁸

Het gaat niet om een onwrikbaar, maar om een voldoende bewijs tot vaststelling van de 'juistheid' (liever dan de waarheid) der feiten. Die historicus behoort notie te hebben - zegt De Blécourt - van de kracht van het bewijsmateriaal: elke historicus behoort min of meer jurist te zijn:

Immers zijn werk loopt bijna steeds parallel met dat van een rechter: hij onderzoekt, bewijst en geeft zijn oordeel op grond van dat bewijs. Hoe kan dat oordeel juist zijn als de constructie van dat bewijs van ondeskundige hand is? [...] De rechter is, evenmin als de historicus, verplicht alles voor waar aan te nemen wat in den voor hem vereischten vorm is overgelegd of verklaard.¹⁹

Anders dan sommige historici blijkbaar denken, is de rechter niet gebonden aan de verklaringen van getuigen, desnoods beëdigd, en ook niet aan in

18 A.S. de Blécourt, *Historisch en juridisch bewijs* (Groningen en Batavia, 1936), 5.

19 Ibidem, 6.

een proces-verbaal geconstateerde strafbare feiten.

Ook de historicus heeft de opdracht, net als de rechter, onpartijdig te zijn. Hij moet voorzichtig en kritisch zijn: getuigenverklaringen kunnen onder dwang zijn afgelegd. Bewijs op vermoeden is aanvaardbaar, mits logisch verantwoord – meestal heeft men voor het bewijs van een feit een aantal concorderende vermoedens nodig. Aardig is dat De Blécourt het oeuvre van de historicus Robert Fruin (1823-1899) aanbeveelt ter lezing en herlezing: hij was, zijns inziens, een meester in de bewijsconstructie.²⁰

Tegenover de opinie van De Blécourt stellen we die van de Italiaanse historicus Carlo Ginzburg, internationaal beroemd door zijn werken over magie en heksensabbat, en met name door zijn boek over 'de Kaas en de wormen, het wereldbeeld van een 16e-eeuwse molenaar', gebaseerd op een paar strafdossiers uit de archieven van de Inquisitie.²¹

Naar aanleiding van het strafproces tegen zijn goede vriend Sofri – beschuldigd van medeplichtigheid aan een moordcomplot – heeft Ginzburg in 1991 zijn opinie over 'De Rechter en de Historicus' uiteen gezet. Hij laat aan de hand van het strafdossier-Sofri zien dat verschillende gerechtelijke instanties (in casu de carabinieri) het vooronderzoek probeerden te sturen en door hun geheim gehouden verhoren van de kroongetuige eigenlijk trachtten te leiden en daardoor de rechter te misleiden.

Dat inspireert Ginzburg tot enkele methodologische beschouwingen. Hij geeft een overzicht van het historiografische belang van het nauwe verband tussen geschiedenis en recht:

De vergelijking tussen historicus en rechter was voorbestemd een zeer geliefd studieobject te worden. In de beroemde uitspraak, oorspronkelijk van Schiller, *Die Weltgeschichte ist das Weltgericht*, heeft *Weltgericht* een dubbele betekenis, namelijk 'wereld-rechtbank', maar ook 'wereldgericht'. Hegel heeft deze dubbele betekenis gebruikt om de kern van zijn filosofie van de geschiedenis samen te vatten: de secularisatie van de christelijke visie op de

20 Ibidem, 15 en 29.

21 Oorspronkelijk in 1976 verschenen. De Engelse bewerking verscheen onder de titel *The cheese and the worms. The cosmos of a sixteenth-century miller* (Baltimore en Londen 1980). Vergelijk de succesvolle, op procesdossiers berustende studies van Emmanuel le Roy Ladurie, *Montaillou, Village occitan de 1294 à 1324* (Parijs 1975) of van Natalie Zemon Davis, *The return of Martin Guerre* (Cambridge Mass. 1983).

wereldgeschiedenis (*Weltgeschichte*). Het accent viel hierbij op het oordeel (met genoemde dubbele betekenis), maar het was de taak van de historicus om figuren en gebeurtenissen te beoordelen op grond van een principe - de hogere staatsbelangen - dat vreemd was aan de uitgangspunten van het recht en de moraal.²²

Ginzburg meent te mogen concluderen dat het 'juridische model' voor historici twee gevolgen had: concentratie op de politieke, militaire en diplomatieke gebeurtenissen die zonder veel moeite konden worden herleid tot de daden van één of meer individuen; en, mede daardoor: verwaarlozing van alle verschijnselen die niet in dit interpretatiekader pasten (groepen, mentaliteiten). Inmiddels is een andere benadering overheersend geworden: in plaats van beoordelen willen we 'begrijpen'.²³

Dan komt Ginzburg te spreken over 'historici en bewijs'. Het bewijs wordt door hen nogal 'ondergewaardeerd'. Ginzburg meent dat het concept 'representatie' - dat ook onder Groningse historici modieuze ingang heeft gevonden - in dit verband verschralend heeft gewerkt:

Voor veel historici is het begrip 'bewijs' uit de mode, zoals dat van 'waarheid', waarmee het een heel sterke historische (en dus niet noodzakelijke) band heeft. Er zijn veel redenen voor deze onderwaardering, en niet alleen van intellectuele aard. Een ervan is zeker het overdreven succes dat de term 'representatie' hier en aan de andere kant van de Atlantische Oceaan, in Frankrijk en in de Verenigde Staten, heeft geboekt. De manier waarop deze term wordt gebruikt heeft in veel gevallen als resultaat dat er rond de historicus een ondoordringbare muur wordt opgetrokken. Men is geneigd de historische bron uitsluitend te onderzoeken als bron van zichzelf (van de manier waarop ze tot stand is gekomen) en niet van hetgeen waarover zij spreekt. Met andere woorden, bronnen (geschriften, afbeeldingen, enzovoort) worden geanalyseerd als getuigenissen van maatschappelijke 'representaties'. Maar tegelijkertijd wordt ons de mogelijkheid ontzegd om de verbanden te analyseren die er bestaan tussen deze getuigenissen en de werkelijkheid waarnaar wordt verwezen of die wordt weergegeven, omdat dat ons wordt aangerekend als een onvergeeflijke positivistische naïveteit.²⁴

22 Carlo Ginzburg, *De rechter en de historicus. Kanttekeningen bij het proces-Sofri* (Amsterdam 1992), 16 - 17 (oorspronkelijke Italiaanse uitgave 1991).

23 Ibidem, 17-18; Ginzburg noemt hier speciaal Marc Bloch (1886-1944), een van de oprichters van de befaamde 'Annales'.

24 Ibidem, 19-20.

Zonder in het ouderwetse 'naieve' positivisme te willen vervallen, bekent Ginzburg zich echter wél tot bewijs en waarheid als peilers van het beroep van historicus. Ik herinner eraan dat de Belcourt aanraadde om liever van 'juistheid' te spreken! Verder blijkt Ginzburg een andere betekenis aan het begrip bewijs te hechten, als hij zegt: 'Maar een bewijs is niet altijd mogelijk – want vaak is slechts een *mate* van waarschijnlijkheid mogelijk en niet van zekerheid'!²⁵ Ginzburg denkt dan dat hier een kloof gaapt tussen historici en rechters. In de loop van zijn betoog komt Ginzburg op deze problematiek terug:

De rechter en de historicus zijn zoals gezegd met elkaar verbonden door de overtuiging dat het mogelijk is 'op basis van bepaalde regels te bewijzen dat x y heeft gedaan: en daarbij maakt het niet uit of x de wellicht anonieme hoofdpersoon is van een historische gebeurtenis of het subject van een strafrechtelijke procedure; en y kan iedere willekeurige handeling zijn'. Maar het gaat hier om een overeenkomst die alleen in abstracto geldt. Wie de manier onderzoekt waarop de een en de ander werken en in het verleden hebben gewerkt, ontdekt een groot verschil. Gedurende een lange tijd hebben historici zich in feite bijna uitsluitend beziggehouden met politieke en militaire gebeurtenissen: met staten, niet met individuen. En staten zijn, anders dan individuen, niet strafrechtelijk vervolgbaar.²⁶

Ginzburg denkt echter dat die overeenkomst alleen maar in abstracto geldt: wie studie van hun manieren van werken maakt, ontdekt een 'groot verschil'. Welk dan? Na een paar exempelen uit de negentiende- en twintigste-eeuwse geschiedschrijving komt Ginzburg daar maar kort en mijns inziens weinig helder op terug: 'Langzaam maar zeker hebben we een reeks verschillen zien opdoemen, zoals het verschil tussen een juridische fout en een wetenschappelijke fout, een verschil dat op zijn beurt weer verwijst naar de kwestie van het vonnis'. De feiten die rechters en historici onder de loep nemen, zijn gedeeltelijk verschillend, omdat beiden een verschillende houding hebben ten aanzien van de context(en) – zegt Ginzburg: 'Voor rechters neemt de context [afgezien van logisch bewijs!] voornamelijk de vorm aan van verzachtende elementen of omstandigheden. [...] De wegen van de rechter en van de historicus die voor een stuk parallel liepen, gaan hierna onvermijdelijk uiteen.' En dan volgt direct Ginzburgs vonnis: 'Wie een historicus tracht te reduceren tot een rechter versimpelt en verarmt de

25 Ibidem, 21.

26 Ibidem, 101-102.

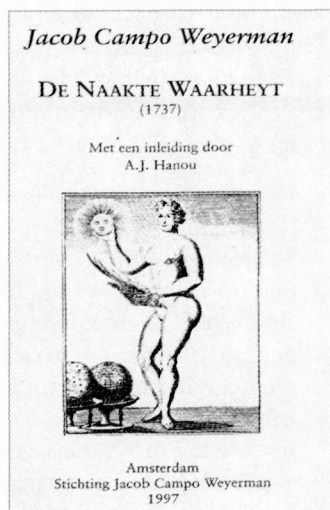
historiografische kennis; maar wie een rechter tracht te reduceren tot een historicus compromitteert de uitoefening van het recht op onherstelbare wijze.²⁷

Tot slot

Wie heeft het laatste woord? We moeten Ginzburg nageven dat de geschiedschrijving zich sinds, zeg, de Annalesschool (ca. 1930) sterk heeft verbreed en verdiept. Daarvan zal De Blécourt wel geen weet hebben gehad, al had hij Johan Huizinga misschien onder zijn gehoor. Het lijkt mij echter dat Ginzburg te snel bewijsconstructie en oordeel (vonnis) gelijk stelt. Ik denk dat de Blécourts waarschuwing aan historici nog steeds actueel is: de rechter hoeft de getuigen niet op hun woord te geloven. Anderzijds lijkt mij de contextualiteit waarover Ginzburg spreekt voor de historicus van cruciaal belang, maar dan een beetje in een andere zin dan waarop Ginzburg lijkt te doelen. Immers, de historicus is geen medespeler meer, althans: hij is dat in de loop van een eeuw steeds minder geworden. De rechter bepaalt het lot van de verdachte. De historicus verblijft als het ware in de duisternis van de Hades. Hem siert het professionele respect voor de doden. Hij interpreteert, maar hij kan aan de voorbije werkelijkheid tittel noch jota veranderen. Is dat naïef positivistisch gedacht? Voor mijn part. Kortom: historicus en rechter bewandelen wegen die langer parallel lopen dan Ginzburg dacht, maar korter dan de Blécourt meende.²⁸

27 Citaten ibidem, 108 en 109

28 De actualiteit van deze problematiek is kort geleden nog eens dramatisch geïllustreerd door de erkenning van Prof. Dr. L. de Jong dat hij bij zijn aanpak in 1978 van de ARP/CDA-politicus Willem Aantjes 'fouten' heeft gemaakt. NRC Handelsblad (5.2.2001) citeert oud-ministers die menen dat De Jong zich destijds ten onrechte als 'aanklager én rechter' had gedragen. Kortom: het is niet de taak van de historicus *levende* personen te berechten.

Jacob Campo Weyerman, *De Naakte Waarheyt* (1737; herdruk Amsterdam 1997) titelprent.